

AUDITDA MUHIMLIK VA AUDITOR RISKINI TAKOMILLASHTIRISH

Auditorlik riski va muhimlik o‘rtasida teskari bog‘liqlik bor: muhimlik darajasi qancha yuqori bo‘lsa, auditorlik riski darajasi shuncha past bo‘ladi va aksincha.

“Audit – moliyaviy hisobotlarning haqqoniyligi, to‘liqligi va ishonchliligini ta’minlash maqsadida bajariladigan mustaqil tekshiruvdir”[1]. Shuningdek, “audit sohasida muhimlik va auditor riski tushunchalari muhim o‘rin tutadi”[2].

Muhimlik auditorlarga kompaniyaning moliyaviy holatiga katta ta’sir ko‘rsatadigan elementlarga e’tibor qaratish imkonini beradi. Auditor riski esa audit jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan xatolarni aniqlash va ularga qarshi chora ko‘rishni ta’minlaydi.

Xo‘jalik yurituvchi subyektlarning moliyaviy hisobotlari ishonchliligini, moliyaviy va xo‘jalik operatsiyalari normativ hujjatlarga mosligini aniqlash auditning asosiy maqsadi hisoblanadi. Auditorlar muhimlik va auditor riskini baholashdagi metodlarni yaxshilash orqali aniqroq va ishonchli natijalarga erishadi.

2018-yil 19-sentabrda O‘zbekiston Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasida auditorlik faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 3946-qarori qabul qilindi. Unda sohada xalqaro standartlarga muvofiq zamonaviy yondashuvlarni joriy etish maqsadida auditorlik faoliyatini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari belgilangan.

2021-yil 25-fevralda qabul qilingan “Auditorlik faoliyati to‘g‘risida”gi qonunda auditorlik faoliyatini faqat auditning xalqaro standartlari asosida amalga oshirish belgilandi. Qonunda auditor xolislik bilan tekshiruv o‘tkazishi, kasbi bo‘yicha chuqur malakaga ega bo‘lishi hamda axborotning maxfiyligi kabi bir qator yangi prinsiplar joriy qilindi. Bu ularning mustaqil tekshiruv o‘tkazishlariga va xolis xulosa berishlariga, xulosalarning ochiq va shaffofligi ta’minlanishiga olib keladi.

Auditda xo‘jalik yurituvchi subyekt moliyaviy hisobotining ishonchliligiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadigan holatlar muhim holatlar deb tan olinadi.

Muhimlikni aniqlashda samarali usul va metodlarni qo‘llash auditorlarga auditni samarali bajarish imkonini beradi.

[1] Smith J. (2022). «Risk Assessment in Auditing: Key Factors and Strategies». Journal of Audit Practices, 45(3), 123-135.
[2] G‘ulomov B. (2021). «Auditorlik nazorati va risklarni boshqarish».

Auditorlarga zamonaviy audit metodlari, ma’lumotlar tahlili va statistika asosidagi yondashuvlar audit jarayonini samarali boshqarish imkonini beradi.

Auditor quyidagi holatlarda muhimlikni ko‘rib chiqishi kerak:

- **auditorlik tartib-taomillarining tabiati, vaqti va batafsilligini belgilashda;**
- **buzilishlar ta’sirini baholashda.**

Auditda muhimlik

Auditning xalqaro standarti bo‘yicha “AXS 320” nomli standart belgilandi. Unda auditorlik riski va muhimlik tushunchalariga izoh berildi.

“AXS 320”da tushuntirilganidek, muhimlik va auditorlik riski operatsiya sinfi, hisob qoldig‘i va oshkor qilish bo‘yicha jiddiy noto‘g‘ri tavakkalchiliklarni aniqlash va baholashda hisobga olinadi. Auditorning muhimlikni aniqlashi professional mulohazalar masalasidir[3].

Xo‘jalik yurituvchi subyekt moliyaviy hisobotining ishonchliligiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadigan holatlar auditda jiddiy deb tan olinadi. Muhimlik tushunchasi auditor yo‘l qo‘yishi mumkin bo‘lgan xatoning va o‘tkaziladigan tekshiruvning ko‘lamini aniqlash hamda tuziladigan auditorlik xulosasining shaklini belgilash (ijobiy yoki salbiy) uchun birlamchi manba hisoblanadi. Auditorlik tashkilotlari muhimlik darajasini belgilaydigan standartlarini ishlab chiqishlari kerak. Auditorlik tashkilotlari eng muhim asosiy ko‘rsatkichlarni olib, muhimlik darajasini hisoblashlari lozim.

Auditda xo‘jalik yurituvchi subyekt moliyaviy hisobotining ishonchliligiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadigan holatlar muhim holatlar deb tan olinadi.

Barcha muhim munosabatlarda moliyaviy hisobotning ishonchliligi deganda moliyaviy hisobot ko‘rsatkichlarining malakali foydalanuvchi to‘g‘ri xulosa va qaror chiqara oladigan darajadagi aniqligi tushuniladi.

[3] https://eor.dgu.ru/lectures_f.

Muhimlik darajasi deganda moliyaviy hisobot buzilishining chegaraviy belgisi tushuniladi, bunda malakali foydalanuvchi uning asosida to‘g‘ri xulosa va qaror chiqara olmaydi.

Muhimlikni aniqlashda auditorlar avvalo kompaniyaning umumiy moliyaviy holatini o‘rganib chiqishadi[4]. Yirik bir kompaniya uchun muhimlik miqdori boshqa kichik kompaniya uchun belgilangan chegaradan farq qilishi mumkin. Shu sababli auditorlar har bir auditda muhimlikni har doim yangilab borishlari zarur.

Muhimlikni takomillashtirish uchun zamonaviy texnologiyalar va ma’lumotlar tahlili keng qo‘llanmoqda[5].

Muhimlikka ta’sir qiluvchi omillar

Muhimlikni aniqlashga tekshirilayotgan moliyaviy ma’lumotlarning sifati va miqdori ta’sir qiladi.

Axborot muhimligining sifatini aniqlashda auditorlik tashkiloti xo‘jalik operatsiyalarida va buxgalteriya hisobi registrlarida qonun talablaridan chetga chiqishlar bor-yo‘qligini aniqlashi shart.

Miqdoriy tomonga o‘tadigan bo‘lsak, buxgalteriya hisobotining aniqlangan va kutilayotgan noto‘g‘ri ko‘rsatkichlari muhimlik darajasidan oshishni baholash uchun kerak.

Muhimlik darajasi buxgalteriya hisobotlaridagi buzilishlarning ruxsat etilgan maksimal miqdori bilan belgilanadi. Ularning mavjudligi buxgalteriya hisobotlaridan foydalanuvchilarning qarorlariga ta’sir qilmaydi.

AQSHning Moliyaviy buxgalteriya standartlari kengashining ma’lumotlariga ko‘ra, muhimlik – tajribali foydalanuvchining buxgalteriya hisobi haqidagi dastlabki fikrini o‘zgartirishga olib kelishi mumkin bo‘lgan kamchiliklar yoki noto‘g‘ri ko‘rsatkichlardir.

Buyuk Britaniyaning Buxgalteriya standartlari kengashi fikricha, ma’lumotni e’tiborsiz qoldirish yoki noto‘g‘ri ko‘rsatish foydalanuvchining moliyaviy hisobotga asoslangan iqtisodiy qaroriga ta’sir qilsa, unday ma’lumot muhim deb hisoblanadi.

Xo‘jalik yurituvchi subyekt moliyaviy hisobotlarining ishonchliligiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadigan holatlar auditning muhim holatlari hisoblanadi.

Auditorlik riski

Auditorlik riski ikki qismdan iborat:

ajralmas risk;

nazorat riski.

Auditor audit o‘tkazish paytida auditorlik riskini eng kam darajaga tushirish uchun zarur choralarni ko‘rishi kerak.

Auditorlik jarayonida auditor riski tushunchasi muhim o‘rin tutadi. Auditor riski auditor tekshiruv jarayonida moliyaviy hisobotlarda xato yoki firibgarlikni aniqlamaganligi tufayli auditor xulosasining noto‘g‘ri bo‘lishi ehtimolini bildiradi. “Auditor riski uchga bo‘linadi: ichki risk, boshqaruv risklari va aniqlash risklari”[6].

1. Ichki risk – tizimdagi tabiiy risklar, masalan, moliyaviy hisobotlar uchun yaratilgan tizimlarning zaifligi.

2. Boshqaruv risklari – korxonaning moliyaviy holatiga ta’sir qiluvchi ichki nazorat tizimlarining samaradorligi.

3. Aniqlash risklari – auditorning tekshiruv metodlari va vositalarining zaifligi.

Auditor riskini takomillashtirish uchun audit jarayonida ilg‘or metod va texnologiyalarni qo‘llash zarur[7]. Masalan, ma’lumotlarni tahlil qilish, avtomatlashtirilgan testlar va algoritmlar auditorlarga xatolarni aniqlashda yordam beradi. Shuningdek, auditorlar auditni o‘z vaqtida rejalashtirish va turli xavflarni hisobga olish orqali auditor riskini kamaytirishi mumkin.

[4] Jafarov M. (2023). «Auditing in Emerging Markets: Materiality and Risk». International Journal of Accounting and Finance, 17(2), 45-58.
[5] Smith, J. (2022). «Risk Assessment in Auditing: Key Factors and Strategies». Journal of Audit Practices, 45(3), 123-135.
[6] G‘ulomov B. (2021). «Auditorlik nazorati va risklarni boshqarish». O‘zbekiston audit va moliya jurnali, 11(6), 34-45.
[7] Jafarov M. (2023). «Auditing in Emerging Markets: Materiality and Risk». International Journal of Accounting and Finance, 17(2), 45-58.

Auditorlik riski miqdoriga quyidagi asosiy omillar ta'sir qilishi mumkin:

- auditorning malakasi;
- auditorning moliyaviy holati;
- tashqi foydalanuvchilarning buxgalteriya hisobotlariga ishonchi darajasi;
- korxona biznesining ko'lami;
- korxonaning tashkiliy-huquqiy shakli;
- mulkchilik shakli va korxona ustav kapitalidagi ulushlarni taqsimlash;
- korxona majburiyatlarining xususiyati va miqdori;
- korxonaning ichki nazorati darajasi;
- korxonaning bankrot bo'lish ehtimoli va boshqalar.

Quyida asosiy xavf turlari keltirilgan. Auditorlik riskini baholashning ikkita asosiy usuli bor: miqdoriy va baholash.

Miqdoriy usul quyidagi formula yordamida xavfni hisoblashni o'z ichiga oladi: AR = VR • KR • NR.

Bu yerda:

AR – audit xavfi;
VR – ichki xavf;
KR – nazorat xavfi;
NR – aniqlanmaslik xavfi.

Ushbu formula uch xil xavf o'rtasidagi munosabatlarni tavsiflaydi. Umumiy audit riski har bir xavfni baholashga bog'liq[8].

Tahlil va natijalar

Muhimlik va auditor riskini yaxshilashdagi yangi usullarni tahlil qilishda bir qancha ijobiy tomonlarni ko'rish mumkin. Masalan, auditorlarga zamonaviy audit metodlari, ma'lumotlar tahlili va statistika asosidagi yondashuvlar audit jarayonini samarali boshqarish imkonini beradi.

Birinchidan, auditning bir qismi sifatida auditorlar muhimlikni aniqlashga juda ehtiyotkorlik bilan yondashishlari kerak. Bu xatolarni aniqlashda yoki firibgarliklarning oldini olishda foydali bo'ladi. Ikkinchidan, auditor riskini kamaytirish uchun turli nazorat va monitoring mexanizmlarini yaratish muhimdir. Bu auditor xulosasining ishonchli bo'lishiga yordam beradi.

Yirik kompaniyalar ma'lumotlarni tahlil qilishda ko'proq avtomatlashtirilgan tizimlar va dasturiy ta'minotlardan foydalanmoqda. Bu usullar auditorlarga riskni aniqroq baholashga ko'maklashadi va audit natijasining ishonchliligini oshiradi.

Muhimlik darajasini hisoblash

Asosiy ko'rsatkichning nomi	Asosiy ko'rsatkichning qiymati, ming so'm	Sinov natijalariga ko'ra buxgalteriya tizimi xavfi, %	Moddiylikning sifat ko'rsatkichi, %	Asosiy ko'rsatkich uchun muhimlik darajasi (gr. 2 x gr. 4), ming so'm
Asosiy vositalar	4263	30	8	341
Nomoddiy aktivlar	1817	20	9	164
Materiallar	6248	40	7	437

[8] U. Shirinov va F. To'rayeva. «Korxonalarda auditorlik riskini aniqlash yo'llari», «Экономика и социум», №6(121). 2024.

Tahlil shuni koʻrsatadiki, bu holatda subyektiv mulohazaning oʻrni katta, chunki, birinchidan, ichki nazorat tizimining risklarini baholash subyektivdir, ikkinchidan, ichki nazorat tizimining risklarini baholash va muhimlik darajasi oʻrtasidagi bogʻliqlik mutaxassisning kasbiy mulohazasi predmeti hisoblanadi. Bundan tashqari, muhimlikni aniqlashning tahlil qilingan usuli oʻziga xos xavfni hisobga olmaydi, bu muhimlikni aniqlash uchun ham tegishli boʻlishi mumkin.

Bir qator mualliflarning ta'kidlashicha, muhimlikni aniqlash usullari davlat kompaniyalari va nodavlat kompaniyalar uchun farq qiladi. Qimmatli qogʻozlar bozorida aksiyalari sotiladigan ommaviy kompaniyalar uchun muhimlik vaqt oʻtishi bilan sezilarli darajada oʻzgarib turadigan moliyaviy koʻrsatkich hisoblanadi. Nodavlat kompaniyalar uchun muhimlik darajasi asosiy koʻrsatkich boʻyicha hisoblanadi, bu aylanma aktivlar yoki taqsimlanmagan foyda yo daromad boʻlishi mumkin. Bizningcha, tekshirilayotgan obyektning huquqiy shakliga qarab muhimlik darajasini hisoblash usullarini ajratish maqsadga muvofiq emas, chunki davlat kompaniyalari va nodavlat kompaniyalar uchun usullardagi asosiy koʻrsatkichlar toʻplami mohiyatan bir xil.

Ba'zi ekspertlarning fikricha, muhimlik darajasini hisoblash uchun asosiy koʻrsatkich tashkilotning sohasiga bogʻliq boʻlishi kerak. Ular oʻz ishlarida alohida tarmoqlar uchun eng muhim koʻrsatkichlarni taqdim etadilar. Ushbu yondashuvning afzalligi hisob-kitob paytida auditorning mehnat xarajatlarini kamaytirishdir. Kamchilik shundaki, ba'zida faoliyatni tavsiflash uchun muhim elementni aniqlash mumkin emas.

Yuqoridagi usullar tanlangan asosiy koʻrsatkichlar boʻyicha tubdan farq qiladi, ammo ularning hech biri ushbu koʻrsatkichlarni tanlash uchun mantiqiy asosni oʻz ichiga olmaydi.

Asosiy koʻrsatkichlarni tanlashning asosiy yondashuvlari "Audit tanlovi" 16-audit standarti bilan belgilanadi va quyidagilardan iborat:

- eng katta summaga ega koʻrsatkichlarni tanlash;
- ularda yuzaga keladigan xatolarning eng yuqori koʻrsatkichlarini tanlash – asosiy xavf koʻrsatkichlari usuli;
- muhim oqibatlarga olib kelishi mumkin boʻlgan koʻrsatkichlar, xatolar yoki buzilishlarni tanlash – oqibatlarning asosiy koʻrsatkichlari usuli.

Shunday qilib, biz universal koʻrsatkichlar toʻplamini oʻz ichiga olgan usullar mavjud emas degan xulosaga kelishimiz mumkin. Asosiy koʻrsatkichlarning tarkibi tekshirilayotgan obyektning xususiyatlariga qarab oʻzgarishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, auditorlik amaliyotida muhimlik va auditor riskini yaxshilash auditning sifatini ancha oshiradi. Muhimlikni aniqlashda samarali usul va metodlarni qoʻllash auditorlarga auditni samarali bajarish imkonini beradi. Auditor riskini kamaytirish va yaxshilash orqali esa audit xulosalari yanada ishonchli boʻladi.

Kelajakda audit amaliyotida texnologiyalarni rivojlantirish va yangi metodlarni joriy etish auditorlarning professional ishini takomillashtirishga yordam beradi. Shu bilan birga, auditorlik sohasida malakali mutaxassislarni tayyorlash va zamonaviy audit jarayonlariga moslashtirish muhim ahamiyatga ega.

Maftuna JOʻRAYEVA,
Bank-moliya akademiyasi magistranti